

Lustrum Levensindekliniek 8 maart 2017

Geachte aanwezigen,

Het is mij een eer om tijdens dit eerste lustrum van de Levensindekliniek te mogen spreken en ik wil beginnen met een hartelijke felicitatie aan Bas Schreuder, de voorzitter van het bestuur en Steven Pleiter, directeur en aan alle medewerkers van de Levensindekliniek.

Op 11 februari 2012, een paar weken voor de opening van de Levensindekliniek, verscheen er van mijn hand een artikel in Trouw waarin ik waarschuwde voor een premature geboorte van de Levensindekliniek. Hoeveel oog is er in onze samenleving voor de vele, ook waardevolle aspecten van kwetsbaarheid, zo vroeg ik mij af. Hoe eenzijdig is onze opvatting van een goed leven? Hoe sluiten we uit dat er geen betere behandelopties zijn dan de dood? En zijn teams louter samengesteld uit medisch geschoolden in staat om deze vragen voldoende te exploreren, of is hier aanvullende expertise nodig, zoals bijvoorbeeld die van filosofen of humanistici? Ik beargumenteerde dat het idee voor een Levensindekliniek niet rijp genoeg was en pleitte voor een bezinningsperiode in de couveuse.

De reactie van het bestuur en de directeur op mijn kritische inbreng was dat ik in de Adviesraad van de kliniek werd gevraagd. Zo heb ik van dichtbij het wel en wee van deze bijzondere instelling mogen meemaken en de gedrevenheid van de initiatiefnemers. Inmiddels is de Levensindekliniek uitgegroeid tot een professionele organisatie die met name een expertisecentrum wil zijn op het gebied van complexe euthanasieverzoeken.

Opvallend aan het beleidsplan 2017-2018 is de nuchtere en sobere taal waarmee de doelstelling van de Levensindekliniek wordt geformuleerd, er lijkt geen sprake van een ideologische stellingname. Heel anders dan in het debat over euthanasie in onze samenleving klinkt hier een zakelijke en neutrale toon:

Het doel van de Levensindekliniek is om mensen te helpen met een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding, dat aan de zorgvuldigheidscriteria voldoet, maar door de behandelend arts niet wordt gehonoreerd (7).

De Levensindekliniek realiseert zich dat zij, door de complexe casuïstiek waarmee zij te maken krijgt, midden in een medisch-ethische discussie over normen en waarden met betrekking tot het zelf gekozen levenseinde staat. Zij verheft zelf haar stem nauwelijks in dit medisch-ethisch debat, hooguit om inzicht in haar handelen te geven of wanneer er onterechte aantijgingen tegen haar worden gedaan.

In verschillende opzichten is het jammer dat zij haar werk niet meer expliciet filosofisch en ethisch onderbouwt. Het is geen neutrale missie die de Levensindekliniek drijft. Er gaat een diepe en compassievolle betrokkenheid schuil achter de inzet van de vele medewerkers. Existentiële, morele en zelfs spirituele inzichten over het goede leven en goed sterven bepalen mede haar kompas. Ik daag de Levensindekliniek uit om de achterliggende visies op het zelf gekozen levenseinde en hulp hierbij op genuanceerde wijze nader te expliciteren en zo haar missie te verwoorden en te laten zien wat zij de samenleving te bieden heeft en waarom.

Heel gemakkelijk is deze uitdaging niet, wellicht kan de Levensindekliniek hierbij nog steeds hulptrouwen van filosofen en humanistici gebruiken.

In zijn pleidooi *De staat van Nederland* constateert de essayist Bas Heijne een gebrek aan authentieke debatten in onze huidige samenleving. Hij toont zich kritisch over de wijze waarop wij verschillende opvattingen over wat een goed leven is ter sprake brengen. Een debat ontaardt al snel in modder gooien en heeft de kenmerken van een eindeloze reeks zelfuitingen waarin het er vooral om gaat zelf gehoord te worden. 'Zelden of nooit ben je getuige van een uitwisseling van argumenten, het aftasten van de positie van de ander (23),' aldus Heijne, die met instemming die Harvard professor Michael Sandel aanhaalt met zijn pleidooi voor een krachtig publiek debat over spirituele en ethische vraagstukken.

Maar hoe voer je zo'n debat? Omdat we bang zijn voor verschillen in onze opvattingen over het goede leven, vragen we aan elkaar om onze spirituele en ethische overtuigingen achter ons te laten als we de politieke arena betreden. 'De opvattingen van de ander worden niet met respect tegemoet getreden, ze worden domweg gezien als een lastig obstakel dat uit de weg geruimd moet worden, of als een bedreiging van eigenwaarde of van cultuur en gemeenschap'.

Heijne heeft het hier niet specifiek over de discussie over hulp bij het zelf gekozen levenseinde, maar een aantal voorbeelden uit deze discussie kwamen mij bij het lezen van zijn pleidooi voor ogen.

In een reactie op de discussie over voltooid leven hebben een aantal politieke partijen, maatschappelijke organisaties en bekende Nederlanders het manifest 'Waardig ouder worden' in het leven geroepen. Zij zien waardig ouder worden als alternatief voor je leven als voltooid zien en het daarom willen beëindigen. Alhoewel geen weldenkend mens tegen de tien voorgestelde actiepunten kan zijn, roept het citaat van de schrijfster Vonne van der Meer bovenaan het manifest en de inleiding die daarop volgt een suggestieve en oneigenlijke tegenstelling op. 'Waardeloos leven bestaat niet, maar mensen kunnen zich waardeloos voelen door onverschilligheid en gebrekkige zorg. Dat voorkomen is de opdracht van de hele samenleving.' Waardig ouder worden wil invulling geven aan de oproep van de commissie Schnabel om werk te maken van de *voorkoming* van de beleving van 'voltooid leven'.

Waardig ouder worden en het gevoel hebben dat je leven voltooid is, zozeer dat je het wilt afronden, lijken hier niet samen te kunnen gaan. Waarom eigenlijk niet?

Een ander voorbeeld van een oneigenlijk debat is de actiegroep van artsen *Niet stiekem bij dementie*, naar aanleiding van drie casussen van euthanasie bij mensen met een wilsverklaring en ver gevorderde dementie. (Twee casussen werden door de Regionale toetsingscommissies als zorgvuldig beoordeeld, een als onzorgvuldig.)

'Nee dit gaan wij niet doen. Onze morele weerzin om het leven van een weerloos mens te beëindigen is te groot,' luidt de onderbouwing. De naamgeving en dit motto zijn suggestief en plaatsen andersdenkende artsen in een verdacht daglicht. De actiegroep wekt bewust de indruk dat er artsen zijn die wel stiekem en zonder morele overwegingen het leven van een weerloos mens willen beëindigen.

Een laatste voorbeeld. Begin februari kopt Annemarieke van der Woude in Trouw *Noem euthanasie bij voltooid leven liever zelfdoding*. Trouw versterkt het effect door de cover van de bijlage *Letter & Geest* te voorzien van een strop, waarbij kleine poppetjes helpen om de knoop in het touw op de juiste plaats te krijgen.

Van der Woude citeert een paar regels uit een stervensscène uit het boek *Slotakkoord* van Levensindekliniekarts Willeke Stadt, en noemt dit sterven vervolgens banaal. Zij verwijt artsen en wetgevers dat zij het oordeel van mensen over de zinloosheid van hun leven overnemen. Wij moeten volgens haar juist beschermd worden tegen de voortdurende vraag of ons leven nog wel de moeite waard is.

Waarom dan wel? Omdat zelfdoding besmettelijk is en een ontwrichtende uitwerking heeft op de nabestaanden. Het ontdoet het leven van zijn vanzelfsprekendheid.

Met grote stappen zijn we snel thuis, dacht ik toen ik deze bijdrage van mijn remonstrantse collega zag (bij de remonstranten mag je van mening verschillen, dat is een van de voordelen van dit vrijzinnige kerkgenootschap).

De eerste stap is dat zij een sterfbed waar ze geen zicht op heeft, als banaal veroordeelt. (De betreffende man zegt net voordat hij de euthanatica toegediend krijgt dat als Nederland de EK had gehaald, hij misschien nog een zomer gebleven was. Kennelijk heeft Van der Woude niets met voetbal.)

De levensindeconsulent Catharina Vasterling wijst in een interview in de Volkskrant erop dat er veel moed voor nodig is om je leven te beëindigen. Slechts één op de vijf mensen die hier serieus over nadenken en hier met een consulent over in gesprek gaan zet uiteindelijk de definitieve stap.

Enig respect voor (de moed die nodig is voor) de zelfgekozen dood zou van de kant van christenen, na eeuwenlange verbanning en vervloeking, welkom zijn. Artsen nemen niet het oordeel over de zinloosheid van een leven over, maar luisteren met respect naar iemand die niet verder wil leven en proberen zich in de situatie van ondraaglijk en uitzichtloos lijden te verplaatsen om zo te kunnen beoordelen of zij binnen te wettelijke kaders een helpende hand kunnen bieden. Een dominee zou van deze luisterende en inlevende attitude wellicht iets kunnen leren.

De tweede te snelle stap van Van der Woude is dat zij geen oog heeft voor de mogelijkheden van dialoog die het ter sprake brengen van je wens voor hulp bij zelfdoding biedt, zowel met

hulpverleners als naasten. Authentieke dialogen nemen niet altijd verschillen in inzicht weg, maar kunnen desondanks zeer kostbaar zijn. Een achtergeblevene kan zich in de steek gelaten voelen, maar heeft in ieder geval kunnen zeggen dat de ander waardevol voor haar is. Vandaag is het precies 32 jaar geleden dat mijn vader zich van het leven benam. Ik heb nooit kunnen zeggen dat ik dit niet wilde en ook niet hoe betekenisvol hij voor mij was. Een lullig briefje, een eenzame doodstrijd en een eeuwigdurend zwijgen vol vragen en schuldgevoelens maken het verschil tussen wel of niet de moed opbrengen om je wens ter sprake te brengen.

Haar laatste argument is dat de zelf gekozen dood een ontwrichtende werking heeft voor nabestaanden. Het leven wordt van zijn vanzelfsprekendheid beroofd en wij worden gedwongen om ons voortdurend af te vragen of ons leven nog wel de moeite waard is. Van der Woude heeft geen gelijk: het zijn de zelfmoordenaars niet die ons dit aandoen. Het leven zelf biedt ons deze duizelingwekkende en adembenemende vrijheid. Wij zijn niet verplicht om te leven, wij kunnen ervoor kiezen om te sterven.

Zo heeft de Schepper zelf ons gemaakt. Dit is een belangrijk argument van de Engelse filosoof David Hume (1711-1776) in zijn essay over zelfdoding. Er kunnen geen argumenten tegen het recht op zelfdoding gevonden worden, volgens Hume. Zelfdoding is vrij van elk spoor van schuld of zonde. Wij hebben het vermogen om nee te zeggen tegen een leven dat ellendig geworden is. Er zijn zelfs argumenten te noemen om deze vrijheid te gebruiken. Wij gebruiken onze geestelijke en lichamelijke krachten sowieso om wijzigingen in de loop van de natuur tot stand te brengen. Wij bouwen huizen, bewerken de grond en bevaren oceanen. Deze activiteiten zijn allemaal onschuldig en evenmin misdadig. Waarom mag je wel de loop van een rivier verleggen en niet die van een bloedvat? Doe je hier een ander mee te kort? Hooguit doordat je geen goede dingen meer kunt doen, maar dat is een klein vergrijp. Soms is het zelfs verdienstelijk om je uit het leven terug te trekken. Stel dat je niet meer in staat bent om het algemeen belang te dienen, en je leven een hinderpaal is voor een ander om dat belang veel beter te dienen. Dan kan de terugtrekking uit het leven niet alleen worden beschouwd als zonder schuld, maar zelfs als prijzenswaardig. Hoge leeftijd, ziekte of ongeluk kunnen het leven tot een last maken, een last die zwaarder kan wegen dan het leven zelf. Hume is ervan overtuigd dat niemand zich ooit het leven benomen heeft

terwijl hij het nog de moeite waard vond. Onze natuurlijke afkeer van de dood is immers zo groot dat onbeduidende motieven ons daar nooit mee kunnen verzoenen.

De filosoof Simon Critchley die in zijn recente boekje *Gedachten over zelfdoding* met instemming het betoog van Hume aanhaalt, noemt ons vermogen tot zelfdoding als datgene wat ons als soort onderscheidt en tot mensen maakt. Wij hebben een wapen in handen waarmee wij onze vrijheid kunnen doen gelden en ons leven beëindigen. Zelfdoding, de daad, de sprong, is volgens hem niet alleen afschrikwekkend, maar kan merkwaardigerwijs ook van een onweerstaanbare schoonheid getuigen. Net zoals er soms ook een schoonheid te vinden is in het dood zijn zelf, in de kalmte en vredigheid die overledenen uitstralen, hun rust, het rustpuntkarakter van hun levenseinde.' Ondanks dit alles pleit hij uiteindelijk voor een andere keuze. 'Ieder van ons heeft de macht zichzelf te doden, maar waarom zouden we er in plaats daarvan niet voor kiezen onszelf aan de ander of aan anderen te geven in een daad van liefde, dat wil zeggen, te geven wat we niet hebben en datgene te ontvangen waarover we geen macht hebben?'

Dit is natuurlijk een lastige draai die hier aan het einde van een welwillend betoog over zelfdoding gemaakt wordt. Niet de sprong naar de dood, maar de sprong naar de ander komt plotseling centraal te staan. Wat heb ik als spreker die een filosofische onderbouwing voor een Levenseindekliniek probeert te geven hierop te zeggen?

Zo moeilijk is het niet. Naast ons vermogen om te kunnen kiezen voor de dood, is het vermogen om onszelf met woorden en daden aan elkaar te laten zien wat ons menselijk maakt. In spreken en handelen, in het verschijnen aan elkaar, worden wij wie we zijn. Dialogen, debatten over wat ons raakt en hoe wij ons hiertoe willen verhouden maken ons en de wereld menselijk. Spreken over wat ons toevallig en we lang niet altijd zelf in de hand hebben: geluk, schoonheid, liefde. Spreken over wat ons ontnomen wordt en we ook lang niet altijd in eigen hand hebben: onze geliefden, gezondheid, vertrouwen dat het nog goed komt. De ander bevragen op wat hem of haar raakt, wat hem draagt of juist alle kracht ontnemt. Hoe hij in beweging komt en waar hij warm voor loopt.

De fundamentele kwetsbaarheid en afhankelijkheid die gepaard gaat met leven openbaart zich niet pas aan het einde, maar loopt als een rode draad door heel het leven heen. Een

leven lang kunnen wij ons hiertoe verhouden en met elkaar spreken over hoe het ons in beweging zet, ons uitdaagt om onszelf en anderen tot bloei te laten komen. Hoe het ons motiveert om het goede te doen en het slechte te laten, en over wanneer dit alles genoeg geweest is.

Ons met woorden en daden verhouden tot de fundamentele gegevenheid en kwetsbaarheid van het bestaan, met oog en respect voor verschillen, is de grote uitdaging waar wij voor staan.

Ook voor de Levensindekliniek ligt hier de uitdaging om niet alleen met daden, maar zeker ook met woorden, telkens opnieuw te verwoorden, ethisch en spiritueel, waarvoor zij staat. Ik werk op dit moment aan een dialoogmodel over kwetsbaar leven. Mijn cadeau ter gelegenheid van dit lustrum is dat ik aanbied om met een groepje medewerkers van de Levensindekliniek aan de hand van dit model te verwoorden wat hen existentieel, moreel en spiritueel bij hun bijzondere hulpverlenerschap voortdrijft.

Ik dank u voor uw aandacht.

Christa Anbeek

Levensindekliniek. Beleidsplan 2017-2018.

Heijne, Bas (2017). *Staat van Nederland*. Amsterdam: Prometheus.

Critchley, Simon (2016). *Gedachten over zelfdoding*. Zoetermeer: Klement.

Hume, David (1777). *Of Suicide*. London.